ЗАДОРОЖНА С. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри європейського права
та порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 341.01

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ У КЛАСИЧНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР

У статті проаналізовано загальні принципи міжнародного права класичного періоду, закріплені у Вестфальському мирному договорі 1648 року. Доводиться, що загальні принципи міжнародного права, закріплені у документі, стали основою для завершення панування права війни та вступ у дію права миру.

Ключові слова: *принцип міжнародного права, Вестфальський мирний договір 1648 року, принцип сумлінного виконання зобов'язань, принцип заборони застосування сили, принцип суверенної рівності держав, принцип поваги прав людини.*

В статье проанализированы общие принципы международного права классического периода, закрепленные в Вестфальском мирном договоре 1648 г. Доказывается, что общие принципы международного права, закрепленные в документе, стали основой для завершения господства права войны и вступление в силу права мира.

Ключевые слова: *принцип международного права, Вестфальский мирный договор в 1648 году, принцип добросовестного выполнения обязательств, принцип запрещения применения силы, принцип суверенного равенства государств, принцип уважения прав человека.*

The article analyzes the general principles of international law of the classical period, enshrined in the Westphalian Peace Treaty of 1648. It is argued that the general principles of international law enshrined in the document formed the basis for the completion of the law of war and the enactment of the law to peace.

Key words: *the principle of international law, the Westphalian peace treaty of 1648, the principle of faithful fulfillment of international obligations, the principle of the prohibition of the use of force, the principle of sovereign equality of states, the principle of respect for human rights.*

Вступ. Загальні принципи міжнародного права у звичному для нас розумінні не виникають одночасно із самим міжнародним правом. Їх появу, як правило, пов'язують із «процесом виходу міжнародного права зі стану розосередженості і перетворення його на загальне право» [6, с. 6]. Безсумнівно загальні засади міжнародного права формуються із самого початку і є незмінними протягом ряду історичних епох, однак, кожна система міжнародно-правових норм конкретного історичного періоду характеризується наявністю нової єдності принципів та ідей. Зокрема, сучасне міжнародне право є системою загальних принципів, які набувають якісно нових рис, відмінних від рис попередніх епох. Світове співтовариство, що постійно розвивається, вимагає й від міжнародного права відповідних

еволютивних змін та адаптації до сьогоднішніх потреб суспільства. Сучасне міжнародне право володіє особливою здатністю до самозбереження, що відбувається під час історичної трансформації на основі сукупності основних принципів міжнародного права.

Міжнародному праву, як «живому» організму, притаманний механізм саморегуляції, тобто пристосування до нових історичних обставин. «Міжнародне право, виникнувши у стародавній період (за деякими концепціями у міжплемінних відносинах первісних суспільств) та історично трансформуючись, залишається незмінним у своїх основних сутнісних якостях» [3, с. 47], тобто основні його принципи є непохитними. Головну роль на даному етапі розвитку міжнародного права відіграють його характерні риси (основні принципи): захист загальнолюдських цінностей та проголошення їх вищими цінностями, і відповідно відхід на другий план ролі держави, вже не основного фігуранта у міжнародно-правових відносинах, доповнення внутрішніх механізмів як єдино можливих при забезпеченні та гарантуванні основних принципів міжнародного права.

Наявність деяких спільних елементів у системі основних міжнародно-правових принципів різних епох не впливає на те, що кожна така система представляє нову єдність. Особливо це стосується сучасної епохи, де система основних міжнародно-правових принципів, набуває якісно нових рис.

Попри актуальність теми дослідження, варто зазначити, що наука історії міжнародного права загалом є досить молодою, а питання історії принципів також майже не досліджувалися, окремі аспекти проблеми висвітлені у працях таких учених України, як О.В. Буткевич, В.Г. Буткевич, М.В. Буроменський, О.В. Задорожній, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, Л.Д. Тимченко та ін., та фахівців із країн СНД, а саме Л.А. Алексідзе, Ю.А. Баскін, Д.В. Кузнецов, І.І. Лукашук.

Постановка проблеми. Отже, історія становлення міжнародного права пройшла кілька етапів еволюції, кожен з яких базувався на певних, притаманних саме цьому етапові принципах, та принципах, що пройшли усі чи ряд етапів і еволюціонували до наших часів. У даній статті спробуємо виявити та проаналізувати принципи, притаманні класичному міжнародному праву, закладені Вестфальським мирним договором.

Результати дослідження. Якісно нових рис принципи міжнародного права набувають у класичному періоді міжнародного права, який бере свій початок із закінченням Тридцятилітньої війни у Європі. Перша масштабна спроба встановити європейський правопорядок та зафіксувати підґрунтя для універсального правопорядку були закладені Вестфальським конгресом 1648 року. Таку позицію, хоча й не одноголосно, підтримують багато вчених [9, с. 21; 2, с.164; 5, с. 21]. Крім того, на думку А. Мовчана, «міжнародно-правові позиції європейських держав у XVII-XVIII ст.ст. та на початку XIX ст. залишили свій відбиток на сутності принципів та норм традиційного міжнародного права» [8, с. 29].

Переломним моментом для розвитку міжнародного права стало усвідомлення усіма учасниками війни безглуздості військового вирішення суперечок та можливості їх врегулювання мирним шляхом. Така ситуація характеризувалась відсутністю аналогів мирного розв'язання міжнародних спорів у масштабах цілого регіону у попередні історичні періоди. «Ні у середні віки, ні у давнину не було жодного прецеденту, щоб представники різних держав спільно обговорювали свої справи і встановлювали порядки, обов'язкові для всіх народів» підтверджує Ф. Мартенс [7, с. 27]. Вестфальський мир утверджений завдяки двом договорам Оснабрюцькому та Мюнстерському, які закріплювали принципи європейського правопорядку, що отримали своє наступне визнання та утвердження у наступні часові періоди та міцно закріпилися у сучасному міжнародному праві. Зокрема, мова іде про суверенітет, мирне розв'язання спорів, захист прав індивідуума із захистом власності і т.п.

Варто звернути увагу на те, що основний зміст Вестфальського миру був оформлений у вигляді двосторонніх договорів, однак з огляду на те, що участь у мирному конгресі по їх створенню брало 16 європейських держав та інших політичних сил (загалом 194 людини), які хоча і не підписували та природно не ратифікували згаданих договорів (за винятком сторін), загалом становили найбільш помітну та впливову силу тодішньої Європи. Зацікав-

леність суб'єктів міжнародних відносин у процесі становлення єдиного європейського правопорядку на основі єдності правового регулювання у регіоні отримало найбільш важливе значення для наступного формування системи сучасного міжнародного права. Без сумніву, у наслідках Вестфальського миру були зацікавлені так чи інакше і багато інших європейських держав, що не брали участі у його обговоренні.

Поняття Вестфальський мир, яке увійшло згодом у практику міжнародних відносин, передбачало не самі договори, а узагальнювало основні його епохальні постулати, які стали принциповими та ефективними регуляторами, покладеними в основу нового правопорядку в Європі і ознаменувало завершення панування права війни та вступ у дію права миру. Дана теза має важливе значення для даного дослідження, оскільки є підтвердженням визнання основоположного принципу міжнародного права – мирного вирішення міжнародних спорів, що підтверджують § 5 статті XVII Оснабрюцького договору і відповідного йому § 115 Мюнстерського договору: «[Загальний захист миру] [§ 5] Укладений договір про мир має без обмежень залишатися у силі, і сторони договору зобов'язані дотримуватися всіх положень цього договору незалежно від їхнього віросповідання. При порушенні будь-якого положення договору, постраждалий повинен спочатку попередити порушника, а потім передати матеріали для укладання мирної угоди або винесення судового рішення на підставі законів» [4, с. 189]. Дана норма передбачала зобов'язання по дотриманню миру не тільки сторонами, а й усіма учасниками договору. Наявність двох суб'єктів дотримання зобов'язань, які випливають із принципу мирного вирішення спорів, а саме сторони договору та учасники договору, можна певною мірою розглядати як розповсюдження обов'язковості принципу не залежно від джерела міжнародного права. Для сторін договору, така обов'язковість випливала із самого договору, тоді як учасники зобов'язувалися у силу закріплення принципу у звичаєво-правовій формі.

Принцип мирного вирішення спорів підтримувався принципом заборони застосування сили зафіксованим у «[§ 7] Жодному стану не повинно бути дозволено підтверджувати своє право силоміць і зброєю. При виникненні спорів, кожний повинен дотримуватися закону. Той, хто діє всупереч цьому, повинен бути обвинувачений у порушенні миру. Вирок суду має здійснюватися всіма станами так, як це визначають закони імперії про виконання вироку суду» [4, с. 189]. Як бачимо, принцип заборони застосування сили ще не мав сучасного його розуміння та змісту, оскільки згідно з «[§ 6] Якщо протягом трьох років подібний спір не можна довести до кінця жодним із зазначених способів, то всі сторони договору за згодою постраждалого дійдуть висновку, що ні мирова угода, ні застосування закону не привели до успіху. Щоб уникнути кривди, слід вдатися до зброї, без шкоди для наявної підсудності і всіх чинних для кожного князя і стану обов'язкових законів і порядків» [4, с. 189]. Таке формулювання принципу вказує на схожість зі статтею 33 Статуту ООН, яка містить перелік конкретних заходів щодо мирного розв'язання міжнародних спорів і варто погодитись з А. Дмитрієвим, «таке порівняння яскраво свідчить про те, що норми сучасного міжнародного права (у тому числі принцип мирного вирішення спорів та заборони застосування сили – вставка наша С.З.) сягають своїм корінням і у матеріали Вестфальського миру» [4, с. 113]. Крім того, автор вірно вказує на важливість у вирішенні міжнародних спорів принципу доброї волі, процес реалізації якого врегульовувався нормами внутрішньодержавного права. Важливою рисою принципу мирного вирішення спорів у Вестфальській конфігурації є відокремлення його від сфери релігії, зобов'язання підтримувати мир покладалося на усіх суб'єктів незалежно від міжконфесійних протиріч, а основи міжнародного права позбавляються канонічних кайданів.

Принцип сумлінного виконання взятих за Вестфальським миром зобов'язань забезпечувався цілим механізмом гарантій (§§ 114-116 Мюнстерського договору), особливою рисою яких був їх колективний характер. Сам Вестфальський конгрес, як зібрання переважної більшості зацікавлених європейських держав, постав як колективний гарант дотримання ідеї про всеосяжний мир і благо для всіх європейських держав. Така ідеологія Вестфальського миру зберігала своє практичне регулятивне значення до кінця XVIII ст., для дотримання

механізму також було укладено ряд угод між різними учасниками Вестфальського конгресу» [4, с. 76]. Принципи Вестфальського миру мали переважну силу у взаємодії з іншими нормами, зокрема § 3 Оснабрюцького договору закріплював, що «проти цього договору або проти будь-якої статті чи доповнення [до договору] не повинні ні духовні, ні мирські права, ні загальні, ні особливі рішення [церковного] собору, <….> угоди, клятви, відмови, угоди стосовно продажу й інші договори, ще менше накази 1629 р. або Празький мир із його додатковим протоколом або конкордати, [підписані] Папами, або інтерім 1548 р., або які-небудь інші мирські чи духовні розпорядження, рішення, <….> не можуть ні висуватися, ні допускатися або заслуховуватися, а також не повинні у будь-який час і у будь-якому місці процеси проти цього договору шляхом визначення прав, майнового характеру, майнових претензій або іншим чином, чи делегуванням юрисдикції ні допускатися, ні дозволятися» [4, с. 189], тобто у певній мірі можна говорити про становлення імперативного характеру принципів міжнародного права за порушення договору передбачалась відповідальність, яка повинна була конкретизуватися у внутрішньодержавному праві.

Величезний вклад у забезпечення принципу сумлінного виконання зобов'язань здійснив кардинал Рішельє, який вбачав потужну силу у даному процесі саме у Вестфальському мирі. Слушним є твердження А. Дмитрієва, який доводить, що «для досягнення цієї мети Рішельє запропонував увести інститут міжнародно-правової гарантії, яким третя держава забезпечувала б права будь-якої держави стосовно до іншої і який би потім трансформувався в інститут колективної гарантії всіх сторін договору стосовно до однієї з держав» [4, с. 116]. Така ідея була закріплена у змісті § 5 статті XVII Оснабрюцького договору і відповідного йому § 115 Мюнстерського договору» [4, с. 161].

Визнання у спільній роботі Вестфальського конгресу незалежності та суверенітету Нідерландами на основі миру з Іспанією надало поштовх до утвердження принципу суверенної рівності держав в Європі, міжнародного права та системи держав у цілому. Крім того, Вестфальському миру завдячуємо закріпленню низки міжнародно-правових принципів, властивих інститутам визнання та реституції, а саме принцип територіальності і непорушності приватної власності. Такі принципи були пізніше утверджені у положеннях Гаазьких конвенцій 1907 року про закони і звичаї сухопутної війни.

Містив Вестфальський мир і ряд положень, що сприяли утвердженню принципів міжнародного економічного права, зокрема принципу загальної свободи транспортних сполучень та принципу загальної свободи торгівлі. Однак особливе значення для сучасного міжнародного права мають витоки у Вестфальському мирі принципу поваги прав людини. Можна із впевненістю стверджувати, що цей документ є першою міжнародно-правовою угодою, яка закріплює право людини на вибір релігійної конфесії (Стаття VII [Зрівнювання реформованих віросповідань] [§ 1]) [4, с. 172], заборона дискримінації [§ 35] право на вільне пересування та зміну місця проживання» [4, с. 167], право на приватну власність, як природні та невідчужувані права людини, що стали основоположними та незаперечувальними для нащадків протягом сторіч.

Підсумовуючи аналіз даного міжнародно-правового акту, можна стверджувати, що сучасні принципи міжнародного права беруть свої нормативні витоки в європейському правопорядку, встановленому Вестфальським миром, як перші спроби їх універсального визнання та колективного забезпечення і гарантування. Актом встановлюються принципи як загального міжнародного права, так і галузеві принципи, які становили єдиний правопорядок для Європи та у майбутньому отримають своє наступне утвердження у міжнародно-правових документах універсального характеру. Крім того, важливим для даного періоду є твердженням Х. Штайгера, що «першим кроком до універсального міжнародного права є поширення європейського права на американському континенті серед штатів Америки, які розвивали його після проголошення незалежності північноамериканськими колоніями у 1776 році» [1, p. 16]. Декларація незалежності США 1776 р., Конституція США 1787 р. і Білль про права 1789 р. вперше в історії людства проголошують демократичні принципи, зокрема принцип поваги прав людини. Міжнародно-правові акти з європейськими країнами

закріплюють, наприклад, принцип свободи відкритого моря (Конвенція про взаємні вигоди, що відносяться до торгівлі, мореплавства і рибних промислів на Тихому океані і до кордонів взаємних володінь їх на північно-західному березі Америки 1825 р.» [10, с. 307]); принцип гуманності, справедливості, доброї волі та підтримання миру, нейтралітету у зовнішній політиці США [10, с. 307]; принцип рівності та неупередженості у торговельних відносинах [10, с. 317].

Правління Наполеона та його військова компанія у Європі і розпад Священної Римської імперії стали причиною руйнування європейського правопорядку, заснованого Вестфальським миром.

Класичний період в історії міжнародного права пов'язують із закінченням Тридцятилітньої війни у Європі та першою масштабною спробою встановити європейський правопорядок та, як показала історія, ще закладенням підґрунтя для універсального правопорядку завдяки принципам, що були закладені Вестфальським конгресом 1648 року. Актом встановлюються принципи як загального міжнародного права, так і галузеві принципи, які становили єдиний правопорядок для Європи та у майбутньому отримають своє наступне утвердження у міжнародно-правових документах універсального характеру. Принципи сумлінного виконання зобов'язань, заборони застосування сили, суверенної рівності держав, принцип поваги прав людини, закріплені у документі, стали основою для завершення панування права війни та вступ у дію права миру.

Список використаних джерел:

1. Steiger H. Universality and Continuity in International Public Law. Universality and Continuity in International Law. Eleven International Publishing, the Hague, 2011. P. 13-43.

2. Анцилотти Д. Курс международного права. Т. 1: Введение – общая теория / Пер. А.Л. Саккетти, Э.М. Фабрикова; Под ред. Д.Б. Левина. М.: ИЛ, 1961. 447 с.

3. Буткевич О.В. Міжнародне право XXI ст.: утвердження концепції «живого права». Альманах міжнародного права. 2013. Вып. 2. С. 37-47.

4. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: монографія. К., 2001. 426 с.

5. История международного права / авт кол.; под ред. А.И. Дмитриева, У.Э. Батлера. – Изд.2-е, доп. и перераб. – Одесса: Феникс, 2013. – 574с.

6. Курс международного права: в 6 т. / АН СССР, Ин-т государства и права; гл. редакция: В.М. Чхиквадзе, Ф. И. Кожевников, В.М. Корецкий и др. М.: Наука, 1967–1973. Т. 1: Понятие и сущность современного международного права / А.С. Бахов, Д.И. Бараташвили, Ф.И. Кожевников и др. 1967. 283 с.

7. Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов: в 2 т. Т. 1-2. СПб: Тип. Министерства путей сообщения (А. Бенке), 1896. Т. 1: 1882. 418 с.

8. Мовчан А.П. Международный правопорядок. М., 1996. 102 с.

9. Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле. Международное публичное право: в 2-х т. Т.1: Кн. 1: Формирование международного права. Кн. 2: Международное сообщество. К.: Сфера. 2000. 440 с.

10. Хрестоматия по истории международных отношений: в 5-ти книгах / Сост. Д.В. Кузнецов. Книга 3. Новое время. Благовещенск, 2013. 1007 с.